

Wéber Katalin¹

EGY IGEI MINTÁZAT PRAGMATIKÁJA

Szili Katalin köszöntése

Abstract

The article is aimed at the reinterpretation of a Hungarian specific verbal construction that grammaticized the speech situation and implies a transitive action between the first person speaker and the second person listener.

Keywords: *-lak/-lek form, informal speech situation, verbal semantics*

Kulcsszavak: *-lak/-lek végződés, hétköznapi beszédhelyzet, az ige szemantikai reprezentációja*

1. Bevezetés

Ha kinyitunk egy nyelvtant, akkor a nyelvtanírók a leggyakrabban harmadik személyű entitásokat használnak a grammatikai jelenségek bemutatására. Pedig a kommunikáció párbeszédekből is áll. Ennek a hátrányát leginkább a nyelvórán túl sok leíró szöveget tanuló, de a mindennapi kommunikációban már nehezebben eligazodó idegen nyelv tanulója szenvedti meg. Talán a beszélt nyelvi kutatások szerényebb voltának betudhatóan mindeddig kevés figyelem irányult a dialógus nyelvtani formáira. Cikkemben a magyar mint idegen nyelv oktatásában egyszerűen csak *-lak/-lek* formának nevezett igés konstrukciót szeretném bemutatni, de ezúttal meghaladva a pusztán grammatikai jellemzést és a rá vonatkozó eddigi szerényebb mértékű használati megközelítést, és pragmatikai keretben is fogom tárgyalni. A fenti morfológiai elnevezéshez még annyit szükséges hozzátenni, hogy a konstrukció nem csak *-lak/-lek* alakváltozatban fordul elő, mert egyes ige-töveknél *-alak/-elek* lesz: pl. *tanít-alak, segít-elek*.

A tanítási folyamatban korán megjelenő igeformáról van szó, mert a Szili Katalin által a magyar mint idegen nyelv tanításába bevezetett tanításmódszertani foglommal szólva a kommunikatív értéke, azaz a használati értéke nagy (Szili 2006, 2010):

(1) *Oké, majd felhívlak.*

(2) *Elviszlek oda.*

---

¹ Wéber Katalin PhD, Pécsi Tudományegyetem, Idegen Nyelvi Központ, ECL Nemzetközi Nyelvvizsgálóközpont; weber@inyk.pte.hu

Az igeforma nagy kommunikatív értéke azzal magyarázható – ahogyan ez a magyar mint idegen nyelv oktatásában is megjelenik –, hogy az E/1 személyű igealanyú igealak E/2 vagy pedig T/2 személyű igitárgyat implikál. Tehát a nem leíró jellegű, hanem én-központú beszédben hamar szükséges lehet. Lotz János egy külön nevet is adott neki: „...amikor a beszélő maga (egyes szám első személy) a cselekvés alanya és a közelebről ismert hallgató vagy hallgatók (második személy) a cselekvés tárgya, pl. *látlak*. Ezt a formát *implikatívusnak*, magyarul *bennfoglaló* alaknak fogjuk nevezni.” (Lotz 1962/1976: 179). Ez az ígés konstrukció olyannyira a társas interakcióban használatos, hogy ha pl. a *kereslek* ragozott ígét futtatjuk a Magyar Nemzeti Szövegtár leíróinak tekinthető hivatalos szövegeiben, akkor egyetlen találat sincsen. Ugyanakkor ha a felhasználandó korpuszokat szűrjük, és a személyes alkorpuszban nézzük meg ugyanezt az igealakot, akkor a találatok száma 545 lesz.

Ezzel a személyközi kommunikációban gyakori, sajátos igealakokkal kapcsolatban a rendszerszerűséget szem előtt tartó grammatikákban főként az a kérdés merült fel, hogy melyik igeragozási sorhoz tartozik. A hovatartozásáról – hogy vajon az általános vagy a határozott tárgyas paradigmában van-e a helye – koronként, néha nyelvészenként is más és más volt a vélemény. Egy nem tüzetes, de mégis néhány nyelvtanra kiterjedő áttekintés alapján, melyet Lotz foglalt össze, az implikatívusz besorolása a következőképpen alakult. Sylvester János, Szenczi Molnár Albert, Komáromi Csipkés György, Pereszlényi Pál, Fogarasi János és a Tudós Magyar Társaság nyelvtana az általános vagy határozatlan igeragozáshoz kapcsolta (az áttekintéssel kapcsolatban lásd Lotz 1976: 179–84). Ugyanakkor Simonyi Zsigmond, Klemm Antal és Lotz János 1939-es nyelvtana, az *Ungarische Sprachsystem* a határozott tárgyas ragozás részeként értelmezte. Különösen érdekes tény, hogy Lotz János maga később mégis megváltoztatta korábbi véleményét, és általános (határozatlan) igeragozásúnak minősítette (Lotz 1976: 184). Az újabb munkák egyikét kiragadva később újra azt találjuk, hogy pl. Keresztes László tárgyas igeragozásúnak tekinti. (Keresztes 1995).

Az implikatívusz hovatartozása tekintetében a következő magyarázatok állnak a kétféle álláspont mellett. Az implikatívusz morfémájában az *-l* az E/2. szám jelölőjeként feltételezhető (Lotz 1976: 179–84), ahogyan azt az *-s*, *-sz*, *-z* végű igejelen és múlt idejű, E/2. számú általános igeragozású alakjaiban is (*Mosol. Mostál? Mit iszol?*) megtaláljuk. Vagyis a bennfoglaló alak morfémája az általános ragozáshoz való tartozását erősíti. Azonban az alaktani megközelítésektől eltérő válasz származik az igei mintázat logikai értelmezéséből (pl. Gombocz 1949). Eszerint a 2. személyű tárgy a leghatározottabb tárgy, hiszen az nem más, mint a mindenkori hallgató(k), ennél fogva az igealak a határozott tárgyas igeragozáshoz sorolandó: „A *várlak*, *kérlek* alakok tárgya mindig személyes névmás, tehát logikailag határozott” (Gombocz 1949: 98).

Természetesen hiányos vagy egyelemű paradigmaként is felfoghatnánk, hiszen ez az egyetlen 2. személyű tárgyra utaló igeforma. A nyelvtörténeti visszatekintés alapján ennek az igealaknak a történeti megjelenése nehezen rekonstruálható. A feltételezések szerint a morféma az *-l* és a *-k* képzőkből alakulhatott ki (Sárosi 2003).

A paradigmatis megközelítésen túl azonban, amely a struktúrára fókuszál, a nyelvtanuló számára ugyanilyen lényeges egy-egy igealkonstrució használatának a kér-

dése. Ezért tanácsos a használat alapú megközelítések szempontjából is megvizsgálni az implikatívuszt.

2. A bennfoglaló keret pragmatikai keretben

Amennyiben elfogadjuk a pragmatikának egy egyszerűbb, George Yule szerinti meghatározását (Yule 1996: 4), miszerint az a nyelvi formák és a formákat használó emberek közti viszonyról foglalkozik, akkor ez a különálló magyar igei mintázat egy alapvető nyelvhasználati eseményt, a beszédhelyzethez grammatikalizálta. Ez a nyelvünknek egy a nyelvhasználat révén kialakult különlegessége: olyan gyakori lehetett a beszélőtől a hallgatóra irányuló tranzitív esemény kifejezése, hogy egy külön morfémaséma alakult ki rá. Ez a magyarspecifikus alak pedig a külföldieknek elsajátítandó, hiszen a nyelvek többségében nem áll rendelkezésre az első és a második számú beszédrésztvevőket egyetlen grammatikai mintázatban egyesítő igealak. Így ha a magyar mint idegen nyelv tanításában egyik releváns közvetítő nyelvet, az angolt vesszük például, akkor világosan látható a magyar nyelv sűrítő funkciója:

(4) *I love you.*

(5) *Szeretlek.*

Az alany inkorporálására (bekebelezésére) gyakran találhatunk példákat az indo-európai nyelvek köréből, ellenben a tárgynak, ráadásul az egyik beszédrésztvevői tárgynak a magyarban megfigyelhető inkorporációja mindenképpen újdonság lehet a magyar mint idegen nyelv tanulója számára. A nyelvi ökonómiának eme a magyarban közel sem egyetlen esetére már a nyelvtanulás kezdetén érdemes felhívni a nyelvtanuló figyelmét.

2.1. Deiktikus kifejezések

A deixis a nyelvi mintázatokban rejlő rámutató funkció. A mindennapi nyelvben nagyon sok térre, időre vagy személyekre vonatkozó deiktikus kifejezés van, mint pl. a beszédhelyzet viszonylatában a közelségre utaló *ez, ilyen, itt*. A személydeixis köréből ide tartozik az *én* és a *te*. A személyes névmások közül az első és a második személyű a beszédhelyzet kiugró figuráit alkotják, ezért a bennfoglaló alak a beszédrésztvevőkhez képesti közeli tartományra mutat. Ezzel nyilvánvalóvá válik, hogy a bennfoglaló alak is egy deiktikus mintázat, amely a beszédhelyzet legközvetlenebb szereplőire, a beszélőre és a hallgatóra egyszerre mutat rá. Olyannyira a kontextustól, azaz a beszédhelyzettől függő mintázat a bennfoglaló alak, hogy a jelöltje a mindenkori beszélő és a hallgató.

A magyar nyelvben azonban van egy távolságtartással kezelt hallgató is: *Őn(ök)*. A személydeixis kifejezői közül tehát az implikatívus a közeli, az ismerős (*Tu*-forma), nem pedig távolságtartással kezelt beszélőtárs (*Vous*-forma) egyik jelölője. Így csak az informális beszédben használjuk, a tegeződésben. Semmiképpen nem használjuk

az idősebb, magasabb társadalmi pozíciót betöltő beszélőtárrsal (pl. a diák a professzorával) kapcsolatban. Ha a nyelvhasználó egy ismeretlen emberrel mégis tegeződő formát használ, például az utcán, akkor biztosak lehetünk abban, hogy ezzel a tegeződő formával egy közelebb, közös embercsoportba (pl. 'fiatalok', 'mi, akik itt vagyunk', 'hasonszőrűek') vonja őt:

(6) *Ne haragudj. Ez a Nagyposta utca?*

Nem bizonyos azonban, hogy a mai magyar nyelvhasználatban a tegeződést, adott esetben a bennfoglaló alakot használó beszélő a beszélőtársát önmagával azonos, közeli csoportba vonhatja a tegeződő formával:

(7) *Zavarhatlak?*

Manapság gyakran udvariatlannak érzik egyes magyar beszélők – pl. a vevő a szupermarket pénztárosával vagy a vendég az étterem pincérével –, hogy habár ismeretlennek számítanak egymásnak, egyikük mégis (le)tegezte a másikat. A szituáció formális volta, a szolgáltatást nyújtó és a kliens inkább távolságtartást igénylő viszonya egyáltalán nem indokolná a tegeződést. S ha továbbgondoljuk ezt a helyzetet a goffmanni-levinsoni arculat vagy homlokzat fogalma, azaz a publikus én-képünk mentén (lásd Yule összefoglalását 1996: 60–62), akkor egy ilyen kérést tegezést az alkalmi hallgató az arculatát fenyegető verbális megnyilvánulásként, s végső soron udvariatlanságként él meg.

A magyar mint idegen nyelv tanulójának tehát mindenképpen az udvariasságnak megfelelően kell használnia beszédében a tegeződésnek ezt a magyar nyelvben egyedi grammatikai formáját. Az igeforma használatának tanításában erre a társas nyelvhasználati megszorításra mindenképpen szükséges kitérni.

2.2. Élőség és tranzitivitás

Az élő entitások a jelenetekben, szituációkban kiugróbbak, kivehetőbbek, és a prominciájuknak ez a foka hierarchikus elrendeződésű, mégpedig a következőképpen:

1. sz. névmás > 2. sz. névmás > 3. sz. névmás > ember tulajdonneve > emberre vonatkozó köznévfőnév > élőre vonatkozó főnévfőnév > élettelenre vonatkozó főnévfőnév

Azt látjuk, hogy a beszédrésztvevő entitások az élőségi hierarchia csúcsán vannak, s mint ilyenek kiugróbbak az észlelésben. Mivel a bennfoglaló alak a hierarchia csúcsán lévő beszédrésztvevői entitásokat implikálja, a fikciós beszédet kivéve mindig humán entitásokat jelöl. Mindez lényeges szemantikai megszorítást jelent azoknak az igéknek a körére vonatkozóan, amelyeket egyáltalán bennfoglaló alakban mondhatunk. Nemcsak a bennfoglaló alakban értett igealany, hanem az ige tárgy miatt is: csak olyan eseményszerkezetnek lehet a szemantikus jelölője, amelynek humán élő ágense és humán élő páciense van. Nem szokás felhívni a magyarul tanuló külföldiek figyelmét arra, hogy egy-egy magyar igének élő személyt jelentő tárgya van-e, hiszen a *megkér*, a *felhív* és

hasonló igék más nyelvekben is élő tárgyat vonzanak. Pedig az élő személyt jelentő tárgynak a magyar nyelvben az igeragozás-használattal összefüggő következményei is vannak. Tárgyatlan ígét nem mondhatunk bennfoglaló alakban:

(8) **Állak.*

Ellenben a tárgyatlan igék sokszor tárgyassá tehetők igekötővel, és így már értelmes kijelentést jelölhetnek:

(9) *Ki nem állak.*

Ha olyan jelentésszerkezetű ígét használunk implikatívusszal, amelynek például nem tipikusan élő páciense van, akkor a kijelentést csak átvitt értelemben tudjuk értelmezni:

(10) *Megeszlek.*

Az *eszik* igének a jelentésszerkezetében egy olyan tranzitív eseményséma van, amelyik egy tipikusan nem humán entitásra irányul, minthogy a társas nyelvhasználatot támogató közeg, a társas együttélés normái (az interszjektív relációk) tiltják az 'élő embertárs' és az 'ennivaló' fogalmi szerkezetének azonosítását. Egy kisebb korpuszvizsgálatban korábban kimutattam, hogy ebben az esetben olyannyira ellentétes a morféma által sematizált eseményszerkezet az ige jelentésével, hogy átalakul a kijelentés értelme olyan módon, hogy a beszédszituáció írja felül az ige konceptuális szerkezetét (Wéber 2015). A beszédszituáció prioritása ebben az esetben is világosan alátámasztja az élőségi hierarchia érvényét.

2.3. Beszédcselekvés

Az, hogy a megnyilatkozásainkkal voltaképpen beszédaktusokat hajtunk végre (lásd a magyar pragmatikai kutatások köréből Szili 2013) talán a hallgatóhoz közvetlenül intézett kijelentésekből érzékelhető a legjobban:

(11) *Szeretlek.*

(12) *Utállak.*

A társas interakcióban, a beszélő és a hallgató közötti, egymásra irányuló megnyilatkozások interszjektív jellege a beszéd cselekvésértékét jelentősen nyomatékosítja. A bennfoglaló alaknak a fenti, az érzelmet kifejező igékhez kapcsolt használata jól érzékelteti a beszédcselekvéshez kapcsolódó elkötelezettséget, azt, hogy a kijelentés miként válik tetté: vallomássá vagy bántássá a két fenti esetben. E deklarációk megváltoztatják a világ állapotát (legalább is a beszélő és a hallgató közti interszjektív térben mindenképp). Ez a beszédrésztvevőkre vonatkozó konstrukció illusztrálja, hogy nem egyszerűen mondatot, hanem olyan megnyilatkozást mondunk/hallunk, amelyben még a beszélői szándék (illokúció) és a hallgatóra gyakorolt hatás (perlokúció) is tetten érhető.

3. Funkcionális kognitív nyelvészeti értelmezés

A langackeri kognitív nyelvtan egyik kulcsfogalma a *ground*, azaz az 'alap', amely a közvetlen beszédhelyzet tere (Langacker 2008: 259–309). A megnyilatkozások nyelvi szerkezeit mindig az alap, azaz a beszédhelyzet közegében hozzuk létre, noha a nyelvi jelölés nem mindig explicit a beszédhelyzetre történő utalásban. Amennyiben a beszédhelyzetre semmilyen nyelvi egység nem utal, a kijelentés tartalma maximális szubjektivitással ábrázolódik, mert a konceptuális tartalom kizárólag a beszédhelyzet-vevők rejtett szubjektuma szempontjából kap nyelvi kifejeződést (innen a szubjektivizáció fogalma). A beszédhelyzetre azonban utalhat valamilyen deiktikus nyelvi egység, ilyenkor már – ahogy alább is látszik – megjelenik az objektivitás valamilyen foka (Langacker 2008: 260), mert a beszélő önmagára (a helyzetére is) ráirányítja a figyelmet a jelenet nyelvi kifejezésekor:

(13) *Itt van a vonat.*

A jelenet középponti figurája, a vonat úgy ábrázolódik, hogy a beszélő (még) nem része a jelenetnek, mégis a jelenet a deiktikus *itt* névmás révén kap nyelvi kifejezést, és ez a beszélőre tett nyílt nyelvi utalás.

Az, hogy a beszélő melyik alternatív konstrukciót használja a mindenkori megnyilatkozásában, nem egyszerűen csak a saját kommunikatív igényének rendelődik alá, hanem annak is, hogy beszélőtársának, a hallgatónak miként kell értenie a megnyilatkozást (hiszen a fogalomalkotás mikéntjének ő is szubjektuma Langacker 2008: 260).

A bennfoglaló alak abban az értelemben egy teljesen speciális igés konstrukció, hogy az alap mindkét központi figurájára, a beszélőre és a hallgatóra is ráirányítja a figyelmet úgy, hogy az ige temporális relációja éppen a köztük lévő tranzitív esemény (és így maximálisan objektivizált a jelenet nyelvi jelölése). A magyar igeragok az alanyi vagy tárgyi szerepű figurákat a legtöbbször azonban sematikus tartalmazzák (14), és nem azokat akár névmással kidolgozó mondatokban (15), így az egyébként a szituációban rendkívül kiugró (salient) figura morfológiailag kevésbé kiugró a kidolgozott tagmondatban már szintaktikailag kitett névmásokkal mondott változathoz képest:

(14) *Szeretlek.*

(15) *Én szeretlek téged.*

A magyar anyanyelvi beszélők gyermekkorukban a nyelvelsajátítás folyamán a megértett beszédhelyzet és az anyai figyelemirányítás révén feldolgozott jelenségekhez társítva sajátították el a *-lak/-lek*-es igés konstrukciókat, pontosan megértve a sematikus igeragok jelöltjeit. A magyar mint idegen nyelv tanításában prezentált igei paradigmák az „alaktani memoriterral” azonban kevésbé alkalmasak a sematizált figurák feldolgozására (Szende 2003: 38–48). Ha a pragmatikát nem egyfajta szemétkosárnak tekintjük (Yule 1996: 6), hanem a nyelvhasználók jelhasználatát alapvetően meghatározó fundamentális és koherens szempontrendszernek, akkor az idegen nyelv oktatásából kihagyhatatlan, hiszen a helyes formák képzésével együtt jár azok

mindenkori helyes megválasztása is. Kevés igés konstrukció illusztrálja jobban a diszkurzus, a kommunikáció és a jelentésképzés meghatározó voltát, mint az implikatívus: ha a beszélőtől induló és a hallgató(k)ra irányuló tranzitív esemény kifejezése a beszélői szándék, akkor ezt az igealakot kell használni. Továbbá ha nem hangsúlyos sem az igealany, sem az igetárgy, akkor bármennyire is átláthatóbb a nyelvtanulónak a személyes névmások kitétele a konstrukció használatakor, a magyar nyelvhasználatban ilyenkor a bekebelező, személyes névmások nélküli alak az elfogadott (14).

4. Tanításmódszertani megfontolások

Ha összefoglaljuk mindazt, amit az elméleti jellemzés alapján a bennfoglaló alakról elmondhattunk, akkor azt találjuk, hogy az egy a beszédhelyzetbe erősen beleágyazódott igés konstrukció. Ez a véges igealak – amely önmagában egy teljes mondatot szintetizál – a beszédhelyzet két kiugró figurája, a beszélő és a hallgató(k) közötti tranzitív eseményt konstruálja meg: $E/1 \rightarrow E/2, T/2$.

Ennél fogva rámutat a beszédhelyzetre, és az időbeli eseményt vagy jelenetet, amelynek Ágense a beszélő, Páciense a hallgató explicit módon a beszédrésztvevők felől ábrázolja. Amennyiben a Páciens több beszédrésztvevő (*titeket*), a beszélő a többes számú névmást szintaktikailag is kiteszi.

A bennfoglaló alaknak ez a korábbiakban bemutatott egyedisége, különállása nem hagyható figyelmen kívül a tanításban sem. Mint különálló, hiányos paradigmájú igealakot nem szükséges az igeragozásokba integrálnunk. Szende Virág úgy fogalmaz e paradigmatiszterrel kapcsolatban (Szende 200: 43), hogy ez „...bármilyen elvek mentén történik is, mindenképpen abból a kényszerből ered, hogy minden megnyilvánulást, minden nyelvi jelet rendszerbe illesszünk.” A rendszerbe illesztés a nyelvtanuló kezébe a legtöbbször egy áttekinthető sémát ad, azt kell látnunk azonban, hogy a bennfoglaló alak esetében a rendszerbe illesztés kényszere éppen hátrányosan elfedi az igés konstrukciók hierarchikus elrendeződését és nem kevésbé pragmatikájuk másságát.

Mint láttuk a korábbiakban, a világ entitásainak elrendeződésében az észlelés miatt egy architektúra figyelhető meg. A beszédrésztvevők (akár alanyi, akár tárgyi grammatikai szerepet kapnak a nyelvben) kiugróbbak az észlelés számára, és az élőségi hierarchia csúcsán állnak. Ezért el kell fogadnunk – még ha a nyelvi rendszerünkben ma ez már kevésbé transzparens –, hogy a magyar igés konstrukcióknak is van egy diszkurzuspragmatikai hierarchiája. Pontosan ide tartozik a bennfoglaló alak, amely a diszkurzus explicit szereplőinek jelölése, grammatikalizálódása a magyar nyelvben, és ide tartozik a „párja” is, amikor a beszélői-hallgatói szerepek felcserélődésével a korábbi grammatikai alany grammatikai tárggyá lesz (lásd a 16-as példamondatot).

Az élőnyelvi dialógusoknak az egyik kiemelkedő markerét, a bennfoglaló alakot – más okok mellett – azért is érdemes külön és lehetőleg a kétféle igeragozás megoszlását megelőzően vagy legalább is azzal egy időben tanítani a külföldieknek, mert ráirányíthatja a figyelmet a különféle igeragozású igés konstrukciók körében az első és második személyű igetárgyak különállására a nyelvtanuló számára. Ez a külön marker

még a nyelvtanulás elején segít felhívni a figyelmet, ráhangolódni az igealakban inkorporált vagy csak implikált beszéd szerepelőkre. Még pedig azt megelőzően, hogy a későbbiekben esetleg nehézséget jelentene a nyelvtanulónak levezetnie a dialógusból a beszéd résztvevőknek már csak odaértett grammatikai személyét:

(16) *Felhívsz?*

Másodsorban a nyelvtanulás korai szakaszában az akár egészen megtanított implikatívusz mintája lehet annak az indo-európai kontrasztivitásban megint csak magyarsajátos nyelvi ténynek, hogy a magyar véges igei konstrukció fogalmi szerkezetében az alanyi entitás mellett ott lehet a tárgyi entitás is. Az implikatívusszal kapcsolatban akár az a Dóla Mónika által javasolt formulaszerű tanítás is alkalmazható (Dóla 2006), amely egyszerűen egészen begyakoroltatja a nyelvtanulóval az eleinte még szételemzetlen mintázatot (és ez a „magolás” gyorsítja a tanulói kommunikáció beindulását). A begyakorolt mintázat a későbbiekben a nyelvtanításban a magyarázat alapját jelentő korpuszá válhat, amelyen a nyelvtanuló a nyelv működési mechanizmusát felismeri.

A célnyelvi környezetben tanult/elsajátított nyelvhasználatban lényegesen többször fordulhat elő olyan élőnyelvi dialógus, amelyben (a korábbi példából lásd pl. 1, 2, 16) a beszéd résztvevői tárgyak tényleges szituációba ágyazottan revelálják az akárcsak odaértett, nem explicit módon kitett első és második személyű tárgyi jelölteket (pl. *engem, téged*). Ezeket a helyzeteket azonban az osztálytermi kommunikációban kizárólag pármunkában lehet és kell is létrehozni. Egyelőre nem áll rendelkezésre korpuszalapú szólista a személyt, azaz az élő tárgyat feltételező magyar igeiről, és hogy ezek közül melyek azok, amelyek a beszéd résztvevői tárgyakkal kapcsolatosan használhatók (Dugántsy 2003). A nyelvtanárok azonban tudják, hogy az *elvisz, felhív, keres, kér, meghív, meglátogat, vár, zavar* (esetleg erősen informális beszédben: *csókol, puszil*) azok a gyakran előforduló igék, amelyek szóba jöhetnek a személyközi kommunikáció bennfoglaló alakjának tanításakor. Tanácsos tehát bevezetni ezeket az igéket (nem csak bennfoglaló alakban) pármunkában gyakorolt dialógusok révén a személyközi kommunikáció tranzitív eseményeinek illusztrálására, amikor az *én*→*téged* mellett a *te*→*engem* típusú igés konstrukciókat is gyakorolják a nyelvtanulók:

(17) – *Felhívsz?*

– *Igen, 8-kor hívlak.*

Ebben a minidialógusban nem csak a bennfoglaló alak jelenik meg, hanem az E/2 igealany az E/1 odaértett tárggyal. S bár az esetek többségében a beszéd résztvevői tárgyak bizonyítottan implicitek maradnak (Kubínyi 2008, Hegedűs 2005), a gyakorlási fázisban talán érdemes előbb kitett névmási alakokkal odaértetni a tárgyi referenseket (kidolgozott, explicit névmásokat tartalmazó mondatokban). Ha felismeri és begyakorolja az idegen ajkú nyelvhasználó a beszéd résztvevői tárgyakra történő figyelést az implikatívusznak a transzparens(ebb) mondatváltozataiban, és a begyakorlás révén ráhangolódik a többi igés konstrukcióhoz képesti nagyon markáns szituációba ágyazottságára, akkor talán nem jelent problémát a későbbiekben az az elsőre furának tűnő jellegzetessége sem, hogy az általános igeragozást használjuk vele kapcsolatban.

A másik, egyáltalán nem kisebb hozadéka pedig ennek a módszertani megfontolásnak az is, hogy ráirányítja a figyelmet a 3. személyű tárgyak különállására is, amelyek körében – ha nem rendszerszerűen szemléljük a nyelvet – ténylegesen kétfelé válik az igeragozások megoszlása.

Azt is meg kell jegyezni, hogy a nyelvtanítás korai szakaszán túl, a példában ilusztrált szomszédsgági párokat meghaladó, nagyobb, összetettebb szövegszerű kontextusban (például haladó szinten) az implicit beszédrészvevői tárgyra utalás nagy szerepet játszik majd a szöveggrammatika átláthatóságát szolgáló koreferenciák értelmezésében, a szövegelőzménytől függő világos referálás és a gazdaságosság elv, azaz felesleges jelölés elkerülésének megtanulásában. Ennek működését Hegedűs Rita így foglalja össze:

„Sem az adott szituációval, sem a logika törvényeivel nem magyarázható, hogy miért tekintjük határozottnak a 3. személyű névmások tárgyesetét: *öt, őket*, és miért tekinthetjük határozatlannak az 1. és 2. személyű alakokat: *engem, téged, minket, titeket*.

Ennek magyarázata a nyelv ökonómiájában keresendő: ha a szöveg előzményében egy 3. személyű szereplő fordul elő, az adott helyzetben tárgyi szerepet tölt be, a ragozás segítségével azonosítható, nem kell újra megnevezni. [...] A határozott ragozás alátszólag tárgynélküli mondatokban egy, a szövegelőzményben megjelenő, már említett, ismert, határozott, 3. személyű tárgyra vonatkozik. [...] Az állítmány határozatlan ragozása ugyanilyen módon utal a szövegnek már megnevezett, ismert 1. vagy 2. személyű szereplőjére. [...] A határozatlan ragozás az 1. és 2. személy között folytatott párbeszédekben a párbeszédben résztvevő, határozott, 1. vagy 2. személyű tárgyra vonatkozik” (Hegedűs 2005: 280).

Ahhoz azonban, hogy mindez szövegszinten uralható legyen a nyelvtanuló számára, ki kell alakulnia benne a beszédhelyzetre történő mindenkori figyelésnek a nyelvtanulás kezdeteitől fogva. A magyar nyelvi ökonómiának e fenti esetei éppen gyakoriságuk révén alakulhattak ki, és ez a gyakoriság egyben a kommunikatív értékük jelzése is. A nyelvoktatásban azonban szükséges a nyelvi sűrítések visszafejtése és átláthatóvá tétele a nyelvtanuló számára.

Cikkemben ennek a tanítandó nyelvi ökonómiának egyik legalapvetőbb konstrukciójára kívántam felhívni a figyelmet.

5. Összefoglalás

A pragmatikai jellemzés a magyar igealakok rendszerszerű leírását meghaladva használati alapon, elsősorban a diskurzus szempontjából, a beszédhelyzetben értelmezve kívánta bemutatni a bennfoglaló alakot. Ezáltal az idegen nyelv tanításában a formákat mindig a használati helyzethez kapcsolható módszerként alkalmaztuk.

A bennfoglaló alak pragmatikai megközelítése kimutatta, hogy ennek a beszédhelyzetet grammatikalizáló igés konstrukciónak a különállósága egyben felhívja a fi-

gyelmet a speciálisan a személyközi kommunikációban betöltött szerepére is. Ennél fogva a magyar mint idegen nyelv oktatásában korán, elkülönülten és párbeszédesszövegtípusban tanítandó.

Irodalom

- Dóla Mónika 2006. Formulaszerű elemsorok a meghívás beszédaktusában, *THL* 241–55.
- Dugántsy Mária 2003. Az általános igeragozás személyragjainak tárgyias vonatkozásairól. *Nyelvtudományi Közlemények* 100. 137–142.
- Gombocz Zoltán 1949. *Syntaxis*. Pázmány Péter Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- Hegedűs Rita 2005. *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések*. Tinta Kiadó, Budapest.
- Keresztes László 1995. *Hungarolingua. Gyakorlati magyar nyelvtan*. Debreceni Nyári Egyetem, Debrecen.
- Kubínyi Kata 2008. A magyar morfoszintaxis és a párbeszéd grammatikája. Mikor implicit és mikor explicit az 1. és 2. személyű tárgy a magyarban? In Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2008: *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*. Tinta Kiadó, Budapest, 231–240.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. Oxford University Press, Oxford – New York.
- Lotz János 1939. *Das ungarische Sprachsystem*. Ungarisches Institut, Stockholm.
- Lotz János 1976. *Szonettkoszorú a nyelvről*. Gondolat, Budapest.
- Sárosi Zsófia 2003. Morfématörténet: Ósmagyar kor. In Kiss–Pusztai (szerk.) 2003: *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest, 129–173.
- Szende Virág 2002. A második személyű tárgyra utaló igeragozás tanításának dilemmái. In *Hungarológiai Évkönyv* 3. PTE, Pécs, 38–48.
- Szili Katalin 2006. *Vezérkönyv a magyar grammatika tanításához*. Enciklopédia, Budapest.
- Szili Katalin 2010. A grammatika a magyart idegen nyelvként tanító munkákban – a közelmúlt eredményei és a jövő kihívásai. *THL* 2 1–2. 169–185.
- Szili Katalin 2004. *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Tinta, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Osiris Könyvkiadó, Budapest.
- Yule George 1996. *Pragmatics*. Oxford University Press, Oxford – New York.
- Wéber Katalin 2015. Grounding elements grammaticised in Hungarian. Presentation at the Cognitive Linguistics in Wroclaw Conference, 2015.
<https://sites.google.com/site/coglingwroc/panels/cognitive-semantic-3/paper-9>